

SZÖVETSÉG ÉS PÁRBESZÉD

ESSZÉK AZ ETIKÁRÓL

LORD JONATHAN SACKS FŐRABBIVAL זצ"ל
EREDETILEG MEGJELENT AZ 5775. ÉVBEN

Köszönettel a Wohl Legacy-nek a Szövetség és párbeszédnek nyújtott bőkezű támogatásáért. Maurice tevékeny filantrop volt, Vivienne egy mély szerénységgel magáldott asszony. Együtt egy különlegesen odaadó és törődő párt alkottak, akik számára az élet egyet jelentett az adakozással.

Fordította Löwy Gábor

A gonosz arca Bösálách hetiszakasa

A szeptember 11-ei terrortámadások után, amikor a riadalom és a trauma némileg alábbhagyott, az amerikaiakban megfogalmazódott a kérdés, hogy mi történt és miért. Szerencsétlenség volt? Vagy tragédia? Büntett? Háború? Valahogy nem illett bele a létező képletekbe. És vajon miért történt? Az al-Kaidával kapcsolatban leggyakrabban felmerülő kérdés ez volt: miért utálnak minket?

Ezen események nyomában Lee Harris amerikai gondolkodó két könyvet írt, amelyek az évtized legelgondolkodtatóbb válaszai közé sorolhatóak: *A civilizáció és ellenségei*, valamint *Az értelem öngyilkossága*¹. Harris szerint azért tesszük fel ezeket a kérdéseket, és azért vagyunk képtelenek rájuk válaszolni, mert a Nyugat *elfelejtette az ellenség fogalmát*. A liberál-demokratikus politika és a piacgazdaság egy bizonyos fajta társadalmat, egy meghatározott gondolkodásmódot, és egy jellemző személyiségtípust hoz létre. Mindezeknek a középpontjában a *racionalis cselekvő* áll, egy személy, aki a következmények alapján ítéli meg a tetteket, és így választja ki a legjobb lehetőséget. Az ilyen ember hiszi, hogy minden problémának van megfejtése, és minden konfliktusnak van megoldása. Ezt úgy érhetjük el, ha leülünk, tárgyalunk, és azt tesszük, ami összességében mindenki számára a legjobb.

Az ilyen világban nincsenek ellenségek, csak ellentmondó érdekek. Harris szerint egy ellenség „egy barát, akiért még nem tettünk eleget.” De a valós világban nem mindenki liberál-demokrata. Ott az ellenség egy olyan ember „aki hajlandó meghalni, hogy megölhessen. Bár igaz az, hogy az ellenségnek mindig van oka a gyűlöletre, de ez az ő oka, nem a miénk.” Egy olyan világot lát, ami más, mint a miénk, és abban a világban mi vagyunk az ellenség. Miért gyűlölnék? Harris válasza szerint „azért gyűlölnék minket, mert mi vagyunk az ellenségük.”²

Függetlenül attól, hogy Harrisnek melyik konkrét részletre vonatkozólag van igaza, és melyikben téved, az általános megfigyelés igaz és mélyreható. Néha vakok vagyunk, és azt hisszük, hogy ahogy mi (a mi társadalmunk, a mi kultúránk, a mi civilizációnk) látjuk a dolgokat, az az egyetlen szempont, vagy legalábbis ez az a szempont, amit mindenki választana, ha szabadon választhatnának. Ezt a hibát

¹ Lee Harris, *Civilization and Its Enemies: The next Stage of History*. New York: Free Press, 2004. *The Suicide of Reason*, New York: Basic Books, 2008.

² Uo. Xii-xiii.

csak úgy követhetjük el, ha a gondolatok történetével kapcsolatban teljes tudatlanságot tanúsítunk- és ez egy felettébb veszélyes hiba. Amikor Montezuma, az aztékok ura, 1520-ban találkozott Cortezzel, a spanyol expedíció vezetőjével, azt hitte egy civilizált nemzet civilizált képviselőjével találkozik. Ezért a hibáért az életével fizetett, és egy évvel később az azték kultúra megszűnt létezni. Nem mindenki látja a világot ugyanúgy, ahogy mi, és ahogy Richard Weaver mondta: „Az a gond az emberiséggel, hogy elfelejt odafigyelni az utolsó találkozás apró részleteire.”³

Ez a magyarázata a hetiszakaszh végén található szokatlan parancsnak. Az izraeliták megmenekültek az akkor hadviselési csúcstechnológiának számító egyiptomi harci szekerek elkerülhetetlennek tűnő veszélyéből. A tenger csodás módon szétvált, az izraeliták átkeltek, az egyiptomiakat pedig- mivel szekereik kerekei az iszapba szüllyedtek, így sem támadni, sem visszavonulni nem tudtak- maga alá temette a visszatérő ár.

Az izraeliták háladalt énekeltek, és végre úgy tűnt, hogy szabadok, amikor egy váratlan dolog történt. Egy új ellenség támadta meg őket: az amelekiták, egy nomád csoport, amely a pusztában élt. Mózes utasította Józsuát, hogy a háborúban ő vezérelje a népet. Harcoltak és győztek. De a Tóra egyértelműen leszögezi, hogy nem egy hagyományos háborúról volt szó:

Ekkor Isten szólt Mózeshez: „Írd ezt egy tekercsre, mint valamit, amire emlékezni kell, és gondoskodj róla, hogy Józsuá hallja, mert teljesen el fogom törölni amalek nevét az ég alól.” Mózes oltárt épített, és így nevezte: Isten a zászlóm. Azt mondta: „A kéz Isten trónján van. Isten nemzedékeken át harcban fog állni amalekkal.” (2Móz 17.14-16)

Ez egy meglehetősen furcsa kijelentés, és teljes mértékben ellenkezik azzal, ahogy a Tóra az egyiptomiakról beszél. Az amelekiták Mózes életében csak egyszer támadták meg Izraelt. Az egyiptomiak hosszú időn keresztül sanyargatták az izraelitákat, elnyomták, és rabszolgasorba taszították őket, és lassú népirtásba kezdtek azzal, hogy minden izraelita fiúgyermeket megöltek. A történet teljes üzenete azt sugallja, hogy ha egy nemzet a gonosz szimbólumává fog válni, az bizonyosan Egyiptom lesz.

Épp ellenkezőleg, Mózes ötödik könyvében a Tóra így szól: „Ne gyűlöld az egyiptomit, mert idegen voltál országában” (5Móz 23.8.). Nemsokkal később Mózes megismétli az amelekitákkal kapcsolatos parancsot, fontos részlettel megtoldva azt:

Emlékezz, mit tett veled amalek az úton, amikor elhagytad Egyiptomot! Amikor *fáradt voltál és megviselt*, találkoztak veled utadon, és megtámadták mindazt, aki lemaradt, nem félték Istent... Töröld el amalek nevét az ég alól! Ne felejtse! (5Móz 25.17-19.)

Nem szabad gyűlölnünk Egyiptomot, de amalekról soha sem szabad megfeledkeznünk. Mi a különbség? A legegyszerűbb választ úgy találjuk meg, ha felidézzük a rabbik mondását *Az atyák tanításaiból*: „Ha a szeretet egy bizonyos okra épül, amint megszűnik az ok, a szeretet is véget ér. Ha a szeretet nem egy konkrét okra alapul, akkor soha sem ér véget.”⁴ Ugyanez igaz a gyűlöletre. Ha a gyűlölet egy konkrét okon alapul, véget fog érni, amint megszűnik az ok. Az ok nélküli, alaptalan gyűlölet örökké tart.

Az egyiptomiak azért nyomták el az izraelitákat, mert –Fáraó szavaival élve- „Az izraeliták túl számossá és erőssé válnak számunkra” (2Móz 1.9.) Az utálatuk tehát félelemből eredt. Nem volt irracionális. Az egyiptomiakat korábban már megtámadta és elfoglalta egy idegen népcsoport, akiket hükszoszoknak neveztek, és ennek a korszaknak az emléke még mindig élénk és fájdalmas volt. Az amelekitákat ezzel szemben nem fenyegették az izraeliták. Megtámadtak egy népet, amely „fáradt és

³ Weaver, *Ideas Have Consequences* (Chicago: University of Chicago Press, 1948), 176. old.

⁴ Misna, Ávot 5.16.

megviselt volt”, sőt, kifejezetten azokat „akik lemaradtak”. Röviden: *Az egyiptomiak féltek az izraelitáktól, mert erősek voltak. Az amalekiták megtámadták az izraelitákat, mert gyengék voltak.*

Mai kifejezéssel élve: az egyiptomiak racionális cselekvők voltak, az amalekiták nem. Racionális cselekvőkkel lehet békétárgyalásokat folytatni. Akik részesei a konfliktusnak, előbb-utóbb felismerik, hogy nem csak ellenségüket teszik tönkre, hanem magukat is. Ezt mondták Fáraó tanácsadói hét csapás után: „még nem érted, hogy Egyiptom elveszett?” (2Móz 10.7.) Eljön az a pont, ahol a racionális cselekvő megérti, hogy saját céljának hajhászása önpusztítónak vált, és ekkor megtanul együttműködni.

Ez viszont nem igaz azokra, akik nem racionális cselekvők. A hokolauszt utáni korszak nagy teológusa, Emil Fackenheim, rámutatott arra, hogy a második világháború vége felé a németek eltérítettek olyan vonatokat, amelyek a saját hadseregüknek voltak hivatottak utánpótlást biztosítani, hogy ehelyett zsidókat szállítsanak a haláltáborokba. Annyira hajtotta őket a gyűlölet, hogy hajlandóak voltak kockára tenni a saját győzelmüket, hogy véghezvigyék az európai zsidóság szisztematikus kiirtását. Ez, az ő szavaival, gonoszság volt a gonoszság érdekében.⁵

Az amalekiták töltik be a Lee Harris-féle „ellenség” szerepét a zsidó emlékezetben. A zsidó jog azonban két teljesen különböző viselkedésformát követel meg az amalekitákkal kapcsolatban. Az egyik a fizikai parancs, hogy harcoljunk ellenük. Erre utasította Sámuel Sault, de ő nem teljesítette a parancsot. Vajon ez a parancs érvényes még ma is?

Nachum Rabinovitch rabbi egyértelmű válasza szerint nem.⁶ Maimonidesz úgy rendelkezett, hogy az amalekiták elpusztítására vonatkozó parancs csak akkor érvényes, ha nem hajlandóak békét kötni és a hét noachita parancsot betartani. Továbbá kijelentette, hogy a parancs nem érvényes, mert az asszíriai Szancherib transzportálta és áttelepítette azokat a népeket, amelyeket elfoglalt, ezért ma már lehetetlen azokat az etnikumokat beazonosítani, amelyek ellen az izraelitáknak eredetileg harcolniuk kellett. És azt mondta a *Tévelygők útmutatójában*, hogy csak azokra vonatkozik a parancs, akik biológiai értelemben leszármazottai ezeknek az etnikumoknak. A törvényt nem lehet általánosan a zsidó nép ellenségeire és gyűlölőire alkalmazni. Ezért az amalekiták elleni háború parancsa már nem érvényes.

De van egy teljesen más törvény: emlékezni arra, amit amalek tett, és azt soha el nem felejtani. Ezt évente teljesítjük, amikor a Purimot megelőző szombaton, Sábát Záchorkor felolvassuk az amalekita törvény szövegét Mózes ötödik könyvéből (ez azért kapcsolódik Purimhoz, mert az ágági Hámán feltehetően Ágágnak, az amalekita királynak a leszármazottja). Itt amalek szimbolummá vált, nem valósággá.

Azzal, hogy a választ két részre osztjuk, a zsidóság megkülönbözteti az ősi ellenséget, amely már nem létezik, attól a gonosztól, amit az az ellenség megtestesített, és ami bármikor bárhol újra felütheti fejét. Béke idején könnyen elfelejtjük azt a gonoszságot, ami az emberi szívben, alig a felszín alatt megbújhat. Soha sem volt ez annyira igaz, mint az elmúlt három évszázadban. A felvilágosodás, elfogadás, emancipáció, liberalizmus és emberi jogok megszületése sokakat – köztük zsidókat is – meggyőzött arról, hogy a kollektív gonosz épp annyira kihalt, mint az amalekiták. A gonosz akkor volt, nem most. Majd ez a kor megszülte a nacionalizmust, a fasizmust, a kommunizmust, két világháborút, a legbrutálisabb zsarnokságok némelyikét és a legborzalmasabb bűnöket, amiket ember egy másik ember ellen követhet.

⁵ Emil L. Fackenheim and Michael L. Morgan. *The Jewish Thought of Emil Fackenheim: A Reader*, Detroit: Wayne State University Press, 1987, 126. old.

⁶ Rabbi N L Rabinovitch, *Shu"t Melumdei Milhama* (Maale Adumim: Maaliyot, 1993), 22-25. old.

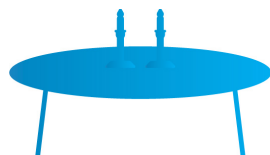
Ma a nagy veszélyt a terror jelenti. Különösen ideillenek a Princeton egyetem politikai filozófusának, Michael Walzernek a szavai:

Ahol terrorizmust látunk, ott keressük a zsarnokságot és az elnyomást... A terroristák uralkodni kívánnak, a gyilkosság az eszközük. Van saját redőrségük, kivégző osztaguk, nyomtalanul tűnnek el emberek. Először azon elvtársakat félemlítik meg, vagy gyilkolják meg, akik útjukat állják, aztán ugyanezt teszik, ha tehetik, azokkal, akiket állítólagosan képviselnek. Ha a terroristák sikeresek, zsarnokként uralkodnak, és saját népük fizeti meg –beleegyezésük nélkül– a terroristák uralmának árát.”⁷

A gonosz sosem hal ki, és csakúgy, mint a szabadság, folytonos éberséget követel meg. Nem a múlt miatt parancsoltatott meg, hogy emlékezzünk, hanem a jövő miatt, és nem azért, hogy bosszút álljunk, hanem- épp ellenkezőleg- azért, hogy a világon ne lehessen többé bosszú és erőszak.

Lee Harris az alábbi szavakkal kezdi a *Civilizáció és ellenségeit*: „Ez a könyv a feledékenységről szól”⁸, és ezzel a kérdéssel fejezi be: „Képes lesz a Nyugat felülkerekedni a feledékenységen, ami minden sikeres civilizáció ellensége?”⁹ Ezért parancsolta meg a Tóra, hogy emlékezzünk amalekra, és soha se feledjük el. Nem azért, mert a történelmi nép még mindig létezik, hanem azért, mert egy racionális cselekvőkből álló társadalom néha azt hiheti, hogy a világ tele van racionális cselekvőkkel, akikkel lehet béketárgyalást folytatni. Ez nincs mindig így.

Ritkán van egy bibliai üzenetnek ekkora befolyása a Nyugat jövőjére és magának, a szabadságnak a jövőjére nézve. A béke lehetséges, sejteti Mózes, még Egyiptommal is, akik szolgává tettek, és megpróbálták elpusztítani. De lehetetlen a béke azokkal, akik azt támadják meg, akiben gyengeséget vélnek felfedezni, és akik saját népüktől megtagadják a szabadságot, amelynek nevében harcolnak. A szabadság feltétele, hogy tudjunk emlékezni, és hogy szükség esetén szembenézzünk a „kegyetlen emberek örök bandájával”¹⁰, amely amalek arcát viseli a történelem minden korszakában. Néha nincs más választás, mint harcolni a gonosszal, és legyőzni. Néha ez az egyetlen út, ami békéhez vezet.

A SHABESZ I ASZTALNÁL

1. Mi a különbség aközött, ahogy a Tóra szerint Egyiptomhoz és amalekhoz kell viszonyulnunk? Miért?
2. Létezik ma amalek?
3. Milyen tanulságot vonhatunk le a saját korunkra vonatkozólag abból a bibliai üzenetből, hogy soha se felejtsük el amalekot?

Sacks főrabbi új zsl. további írásai megtalálhatóak az alábbi címen: www.RabbiSacks.org   @RabbiSacks
The Rabbi Sacks Legacy Trust, PO Box 72007, London, NW6 6RW • +44 (0)20 7286 6391 • info@rabbisacks.org

© Rabbi Sacks • Minden jog fenntartva

⁷ Michael Walzer, *Arguing About War*, Yale University Press, 2004, 64-65.

⁸ Harris, *Civilization*, xi. old

⁹ Uo. 218. old.

¹⁰ Uo. 216. old.